

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розкрито загальну стратегію експериментального дослідження громадянської активності старшокласників. Висвітлено результати факторного та кластерного аналізу. Проаналізовано психологічні особливості типів громадянської активності старшокласників.

Ключові слова: *громадянська активність, громадянська активність старшокласників, типи громадянської активності старшокласників.*

Постановка проблеми

Вступ. Розвиток українського суспільства характеризується стрімкими змінами в багатьох сферах життєдіяльності людей. Значимість активності особистості зростає у змінній ситуації, особливо це стосується учнів старших класів. Саме старшокласникам належить вирішувати завдання, пов'язані з пошуком свого місця в громадянському суспільстві. Це вимагає від них не лише опанування певних знань, але і розвитку важливих якостей, основою яких є *громадянська активність*. Вона проявляється в готовності до сприйняття нових суспільних стосунків, в діяльності, що передбачає відповідальність за свої вчинки, долю країни, прагнення до самовдосконалення. Потреба осмислення *громадянської активності старшокласників*, яка, на нашу думку, представляє собою сукупність знань, умінь, навичок, схильностей, вольових зусиль, мотивів, почуттів, що спрямована на ефективне здійснення громадянської діяльності, підкреслюється особливою увагою психологів та педагогів.

Аналіз останніх досліджень. У працях таких дослідників, як: О. Баранков [1], Н. Жидкова [2], Л. Семенюк [3] тема громадянської активності старшокласників розглядається спеціально, вивчаються її психологічні механізми, умови, шляхи формування. Але недостатньо досліджені особистісні індивідуально-психологічні характеристики та психологічні особливості громадянської активності старшокласників, які необхідно враховувати у процесі її розвитку.

Для з'ясування типів громадянської активності старшокласників, було проведено емпіричне дослідження з залученням старшокласників 9–11 класів у кількості 262 осіб. Необхідно відзначити, що у констатувальному експерименті брали участь старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів, як традиційної, так і інноваційної форми навчання, з різних регіонів України. Дослідження проводилося упродовж 2011 року.

Всі респонденти були розподілені на групи залежно від соціально-психологічних характеристик, а саме: *вік* — старшокласники 14 (14,1%), 15 (42,4%), 16 (29%), 17 (14,5%) років; *стать* — юнаки (43,9) та дівчата (56,1%); *сімейний стан* — сім'я, в якій проживає старшокласник повна (82,8%), неповна (17,2%); *матеріальний стан сім'ї* — старшокласник проживає в малозабезпеченій (7,3%), забезпеченій сім'ї (92,7%); *регіон проживання* — центр (37,4%), південь (9,9%), захід (52,7%); *тип проживання* — місто

(61,5%), село (22,5%), селище міського типу (надалі СМТ) (16%); *тип навчального закладу* — загальноосвітня школа (26%), гімназія (22,9%), ліцей (51,1%).

У дослідженні ми використовували розроблену нами модель громадянської активності старшокласників, яка містить такі складові: когнітивну, мотиваційну, емоційну, поведінково-вольову. Теоретичний аналіз і попереднє експериментальне вивчення проблеми надали можливість обрати для дослідження певні індивідуально-психологічні характеристики.

Проведене емпіричне дослідження, що включало факторний та на його основі кластерний аналізи, дало змогу виділити типи громадянської активності старшокласників. Статистична обробка даних, проведення факторного та на його основі кластерного аналізу здійснювалися за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0).

Мета дослідження: виявити психологічні особливості типів громадянської активності старшокласників та проаналізувати ступінь сформованості типів громадянської активності старшокласників залежно від типу населеного пункту, в якому вони проживають.

Виклад основного матеріалу

У результаті проведення *факторного аналізу* відповідей опитаних було виділено *п'ять факторів*, що охоплюють 49,3% загальної дисперсії. Фактори відображають основні прояви громадянської активності старшокласників. Кожен з виділених факторів має суттєві змістовні характеристики.

Перший фактор — «*особистісно-відповідальний*», який включає такі складові: розвиток відповідальності (0,659), розвиток рішучості і наполегливості (0,602), здатність до лідерства (0,554), рівень ставлення до себе (0,608), — та охоплює 12,7% загальної дисперсії, має такі важливі характеристики, які дозволяють ефективно розв'язувати проблеми громадянського характеру. До ознак першого фактору маємо можливість віднести групу старшокласників, які: здатні з достатнім ступенем усвідомленості й почуття реальності визначати для себе цілі, шляхи і способи їх досягнення; впевнені у собі, послідовні й наполегливі в досягненні поставленої мети, врівноважені й незалежні завдяки наявності схильності приписувати відповідальність за події, що відбуваються в житті та результати своєї діяльності тільки власним здібностям та зусиллям; володіють яскраво вираженими організаторськими та комунікативними здібностями, що проявляються в умінні сприймати людей, досягати взаєморозуміння, будувати свою поведінку згідно з соціальними нормами, вимогами; поважають себе, задоволені собою, адекватно зіставляють свої можливості та здібності.

Другий фактор — «*аналітично-прогностичний*» характеризує такі складові: здатність аналізувати та прогнозувати (0,768), володіння громадянськими знаннями (0,595), громадянська свідомість (0,590). Фактор охоплює 11,2 % загальної дисперсії. Основними характеристиками групи старшокласників, що відносяться до другого фактору є: рівень громадянської обізнаності, що відображає орієнтацію старшокласників на ефективне виконання громадянської діяльності, розуміння сутності громадянської активності; свідоме розуміння необхідності виконувати громадянські обов'язки в інтересах колективу; вміння аналізувати громадянські явища, процеси, події, закономірності

розвитку громадянського суспільства та громадянську діяльність інших; властивість визначати цілі й завдання, обирати способи їх досягнення, планувати та моделювати зміст громадянської діяльності та передбачати результати цієї діяльності; можливість прогнозувати власне майбутнє.

Третій фактор — «мотиваційно-спрямовуючий», включає такі складові: прагнення до досягнення мети (0,762), прагнення до громадянської діяльності (0,568), прагнення дотримання соціально-психологічних установок (0,474). Фактор охоплює 9% загальної дисперсії. Суттєвими характеристиками даної групи старшокласників є: наявність мотивів до досягнення мети, яка виступає як усвідомлюваний результат досягнення потреби у громадянській діяльності; наявність прагнення до соціально-психологічних установок, як сильно виражених орієнтацій на результат, альтруїзм, труд та свободу; прагнення старшокласників займатись громадянською діяльністю, брати активну участь у шкільних та позашкільних заходах, у роботі шкільного самоврядування, бути членами дитячих чи молодіжних організацій, відвідувати гуртки за інтересами, цікавитися проблемами місцевої громади та країни, допомагати іншим у вирішенні важливих для життя питань.

Четвертий фактор — «ціннісно-орієнтований» характеризує такі складові: ставлення до громадянських чеснот (0,643), ставлення до суспільних цінностей (0,611), рівень мотиваційної адекватності (-0,412). Фактор охоплює 8,4% загальної дисперсії. До ознак четвертого фактору можемо віднести групу старшокласників, які: спроможні оцінити громадянські чесноти й необхідність виявляти їх у ставленні до людей і до себе; проявляють стійко-позитивне ставлення до суспільних цінностей, яке включає почуття любові до своєї нації, добросовісне виконання громадянських завдань, взаємодопомогу, толерантність, здатність до компромісів; вміють коректно постояти за себе, вільно висловлюють свою думку, здатні до компромісу, вміють просити інших про послугу, враховують точку зору інших.

П'ятий фактор — «емоційно-стабільний» характеризує емоційну рівновагу (0,829). Фактор охоплює 8% загальної дисперсії. Суттєвими характеристиками даної групи старшокласників є: рівень емоційної рівноваги, яка є необхідною засадою гармонійного функціонування особистості старшокласників та характеризує стійкість до надзвичайного збудження і емоційного напруження під впливом стресорів, перевага ерготропних тенденцій розвитку: автономність, ексцентричність, збалансованість, високий рівень працездатності; вміння легко адаптуватися у складних життєвих умовах, зваженість.

На нашу думку, найбільш ефективними у процесі розвитку громадянської активності старшокласників є змістовні характеристики «особистісно-відповідального» фактору, оскільки високий рівень відповідальності, рішучості, ініціативності, лідерських здібностей, адекватне ставлення до себе та своїх можливостей є основою для легкого оволодіння системою громадянських знань, які певним чином підштовхують і впливають на громадянську спрямованість та позитивне ставлення старшокласників до готовності виконувати громадянську діяльність.

На основі результатів факторного аналізу було проведено кластерний аналіз, що дав змогу виділити типи громадянської активності старшокласників (табл. 1).

Таблиця 1

**Типи громадянської активності старшокласників
(на основі кластерного аналізу)**

Фактори	Кластери					
	1	2	3	4	5	6
Перший («особистісно-відповідальний»)	0,811	-0,361	-0,518	1,192	-0,183	-0,794
Другий («аналітично-прогностичний»)	-1,087	0,719	-0,051	0,873	-0,133	-0,525
Третій («мотиваційно-спрямовуючий»)	-0,168	0,333	-1,289	0,116	0,032	0,914
Четвертий («ціннісно-орієнтований»)	0,418	1,085	-0,484	-0,602	-0,144	-0,537
П'ятий («емоційно-стабільний»)	-0,402	-0,098	-0,380	-0,398	1,398	-0,621

Як видно із табл. 1, типи громадянської активності старшокласників розподілені таким чином.

Перший тип («громадянська відповідальність») — це структура, для якої характерні складові, що належать до першого фактору. Тобто, старшокласники, які мають таку структуру громадянської активності: особистісна відповідальність (0,811), орієнтація на громадянські цінності (0,418), але їм бракує аналітично-прогностичної обізнаності (- 1,087), мотиваційної спрямованості (- 0,168), емоційної стабільності (- 0,402). Ці старшокласники будуть проявляти громадянську активність тоді, коли їх діяльність буде спрямована на поглиблення громадянських знань та конкурентоздатність — на досягнення громадянських цілей.

Другий тип («громадянська обізнаність») — містить характеристики другого, третього та четвертого факторів, тобто ці старшокласники, хоча і мають громадянську аналітично-прогностичну обізнаність (0,719), мотиваційну спрямованість (0,333) та позитивне ставлення до громадянських цінностей, (1,085), проте не особистісно-відповідальні (- 0,361) та мають слабку емоційну стабільність (- 0,098). Такі старшокласники характеризуються рівнем громадянських та правових знань, соціально-психологічних установок, громадянських цінностей, проте не конкурентоздатні, не можуть вирішувати складні громадянські завдання, не вміють адаптуватися та брати на себе відповідальність.

Третій тип («громадянська агресивність») — характеризується наявністю всіх факторів з негативними значеннями. Це старшокласники, які не мають особистісної відповідальності (- 0,518), аналітично-прогностично необізнані (- 0,051), не мають громадянської мотиваційної спрямованості (- 1,289), негативно ставляться до громадянських цінностей (- 0,484), у них відсутня емоційна стабільність (- 0,380). Ці старшокласники можуть входити до групи ризику. Адже для прояву громадянської активності такі характеристики, як: орієнтація на антигромадянську спрямованість, нездатність адаптуватися до умов навколишнього середовища, безвідповідальність, відсутність правових та громадянських знань, емоційна нестійкість та стресовий стан — вказують на проблеми, які старшокласники мають вирішувати.

Четвертий тип («громадянська готовність») — якому притаманні характеристики першого, другого та третього факторів. Тобто, ці старшокласники, особистісно-відповідальні (1,192), аналітично-прогностично обізнані (0,873), мотиваційно спрямовані на досягнення громадянських цілей (0,116), проте не орієнтовані на громадянські цінності (- 0,602) та характеризуються відсутністю емоційної стабільності (- 0,398). Ці старшоклас-

класники відповідальні, мають здатність до лідерства, адекватно ставляться до себе та своїх можливостей, володіють громадянськими знаннями та мають спрямованість на досягнення громадянських цілей, їхні соціально-психологічні установки позитивні, проте громадянські цінності відіграють другорядну роль, а емоційна стійкість потребує розвитку.

П'ятий тип («громадянська врівноваженість») — відповідає третьому та п'ятому факторам. Тобто, ці старшокласники мають громадянську спрямованість (0,032) та емоційну стійкість (1,398), проте вони не мають особистісної відповідальності (-0,183), аналітико-прогностично необізнані (-0,133), не мають орієнтації на громадянські цінності (-0,144). Такі старшокласники характеризуються такими ознаками як: схильність до досягнення громадянських цілей, наявність соціально-психологічних установок, емоційної рівноваги, здатність до громадянської діяльності, проте мають низький рівень громадянських, аналітичних та прогностичних знань, не мають відповідальності та здатності до лідерства, громадянські цінності не є важливими.

Шостий тип («громадянська ригідність») — характеризує наявність третього фактору. Це старшокласники, які хоч і проявляють мотиваційну спрямованість (0,914), проте не є особистісно-відповідальними (-0,794), вони аналітико-прогностично необізнані (-0,525), мають негативну орієнтацію на громадянські цінності (-0,537), емоційно нестабільні (-0,621). Такі старшокласники мають громадянську мету та соціально-психологічні установки, бажання здійснювати громадянську діяльність, проте не мають достатньої відповідальності, лідерських здібностей, громадянських знань, емоційної рівноваги, громадянських цінностей.

Аналіз результатів кількісного складу виділених типів громадянської активності старшокласників вказує, що найбільше старшокласників належать до типу громадянська врівноваженість (20,6%), дещо менше (19,4%) — до типу громадянська обізнаність. Решта старшокласників розподілилась таким чином: громадянська агресивність (15,3%), громадянська готовність (15,3%), громадянська відповідальність (14,9%), громадянська ригідність (14,5%).

Тобто, можна стверджувати, що для незначної кількості старшокласників притаманний найефективніший тип — «громадянська готовність». Це складає лише шосту частину від опитаних. Для решти опитаних, необхідно подальше вдосконалення характеристик, важливих для громадянської активності.

Отже, у результаті проведеного дослідження виявлено недосконалість сформованості досконалих типів громадянської активності старшокласників.

Проаналізуємо більш детально ступінь сформованості типів громадянської активності старшокласників залежно від типу населеного пункту, в якому вони проживають. Так, аналіз результатів дослідження старшокласників, *залежно від типу населеного пункту*, дав нам можливість подивитися на проблему у локальному вигляді (табл. 2).

Як видно з табл. 2, для кожного населеного пункту виявлено групу старшокласників, зорієнтованих на один або два із переважаючих типів громадянської активності старшокласників:

- Місто — громадянська обізнаність та «громадянська врівноваженість» (19,9%);
- Село — громадянська обізнаність (22,0%);
- СМТ — громадянська ригідність (33,3%).

Таблиця 2

**Сформованість типів громадянської активності
старшокласників залежно від типу населеного пункту, (у %)**

Досліджувані, залежно від типу проживання	Типи громадянської активності старшокласників					
	Громадянська відповідальність	Громадянська обізнаність	Громадянська агресивність	Громадянська готовність	Громадянська врівноваженість	Громадянська ригідність
Місто	17,4	19,9	16,8	17,4	19,9	8,7
Село	16,9	22,0	13,6	11,9	18,6	16,9
СМТ	2,4	14,3	11,9	11,9	26,2	33,3

Аналіз результатів дослідження вказує на те, що чинник *тип населеного пункту* має свою репрезентацію результатів дослідження. Зокрема, виявлено, що серед типів громадянської активності старшокласників, які проживають у *місті*, крім типів громадянська обізнаність та громадянська врівноваженість (19,9%) були представлені такі типи: громадянська готовність та громадянська відповідальність (17,4%), громадянська агресивність (16,8%) та громадянська ригідність (8,7%). Такі результати хоча і вказують на різноспрямованість громадянської активності старшокласників, проте переважання типів громадянська обізнаність та громадянська врівноваженість вказує на наявність особистісного потенціалу для розвитку громадянської активності старшокласників, які спрямовані на вирішення проблем громадянського характеру та мають більшу емоційну стійкість у питаннях досягнення громадянських цілей та прояву громадянської активності.

Серед старшокласників, які проживають у *сільській місцевості*, крім типу «громадянська обізнаність» (22,0%) громадянської активності старшокласників виявлені такі типи: громадянська врівноваженість (18,6%), громадянська відповідальність та громадянська ригідність (16,9%), громадянська агресивність (13,6%) та громадянська готовність (11,9%). Такий розподіл респондентів дає можливість відзначити, що старшокласники, які проживають у селі, у переважній більшості позитивно ставляться до громадянських цінностей та спрямовують свої зусилля на досягнення громадянських цілей.

Типи громадянської активності старшокласників, які проживають у *селищі міського типу*, крім типу громадянська ригідність (33,3%) розподілились таким чином: громадянська врівноваженість (26,2%), громадянська обізнаність (14,3%), громадянська готовність та громадянська агресивність (11,9%), громадянська відповідальність (2,4%). Аналіз результатів вказує на те, що старшокласники, які проживають у СМТ, мало цікавляться громадянськими проблемами, проте вони чітко усвідомлюють особисті потреби та спрямовують свої зусилля на досягнення власних цілей.

Висновки

Таким чином, на основі емпіричного дослідження психологічних особливостей громадянської активності старшокласників було проведено факторний та кластерний аналізи. Виділено п'ять груп факторів, які дають змогу визначити ступінь громадянської

активності старшокласників: «особистісно-відповідальний»; «аналітично-прогнос-тичний»; «ціннісно-орієнтований»; «мотиваційно-спрямовуючий»; «емоційно-стабільний». На основі факторного аналізу проведено кластерний аналіз, який допоміг виділити шість типів громадянської активності старшокласників: громадянська відповідальність, громадянська обізнаність, громадянська агресивність, громадянська готовність, громадянська врівноваженість, громадянська ригідність. Підкреслено, що найбільш досконалим є тип громадянська готовність, але результати дослідження показали, що тип громадянська готовність виявлений лише у 15,3% опитаних. Для решти респондентів (84,7%) притаманні інші типи, які вимагають спеціальної психологічної підготовки щодо підвищення рівня громадянської активності старшокласників.

Отже, аналізуючи отримані результати дослідження, можна зробити висновок про необхідність запровадження психологічної програми розвитку громадянської активності старшокласників, яка сприяла б піднесенню рівня їхньої громадянської активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранков О. Г. Воспитание гражданской активности учащихся в разновозрастных группах по месту жительства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Г. Баранков. — К. : Киевский гос. пед. ин-т им. М. П. Драгоманова, 1992. — 232 с.
2. Жидкова Н. М. Развитие гражданской активности старшокласников / Н. М. Жидкова // История та правознавство. — 2010. — № 31. — С. 4–5.
3. Семенюк Л. М. Психология гражданской активности: особенности и условия развития / Л. М. Семенюк. — М. : Воронеж, 2006. — 196 с.

Саврасова-Вьюн Т. А.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ТИПОВ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

В статье раскрыта общая стратегия экспериментального исследования гражданской активности старшекласников. Отражены результаты факторного и кластерного анализ. Проанализированы психологические особенности типов гражданской активности старшекласников.

Ключевые слова: *гражданская активность, гражданская активность старшекласников, типы гражданской активности старшекласников.*

Savrasova-V'un T. A.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RESEARCH OF TYPES OF CIVIL ACTIVITY OF SENIOR PUPILS

General strategy of experimental research of civil activity of senior pupils is exposed in the article. The results of factor and cluster analysis are reflected. The psychological features of types of civil activity of senior pupils are analysed.

Key words: *civil activity, civil activity of senior pupils, types of civil activity of senior pupils.*